

Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi

(An Assesment of Resource on The Reasons of Timar Allocation)

*Emine Erdoğan**

Özet

Timar sistemi, Osmanlı toprak düzeninin işleyişi açısından olduğu kadar askeri teşkilatı açısından da önemlidir. Bu sistemin işleyişinde etkin olan hususlardan biri de timarların tevcihi meselesidir. Bu makalede timar tevcihi meselesi 1 numaralı Mühimme defterine dayalı olarak incelenmiştir. Bu çerçevede defterdeki veriler sistematik olarak analiz edilmiş, konu ile ilgili bir takım tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Timar sistemi, Timar tevcihi, Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti.

Abstract

Timar system is crucial not only in Ottoman land regulation but also in military organizations. In the process of this system, one of the most significant issues is distribution of timar. In this article the issue of distribution of timar is investigated according to the first numbered mühimme defter. In this framework, by analysing datum in that defters systematically some inferences are drawn.

Keywords: Timar system, Timar allocation, Mühimme defters, The Ottoman Empire.

Giriş

Bu makalede Osmanlı askeri müessesesi açısından olduğu kadar toprak düzeninin işleyişi açısından da önemli bir sistem olan timar sistemi ve bu sistemin işleyişinde önemli bir husus olan timar tevcih sebepleri üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere timar tevcihâtına dair kayıtlar, Defterhane’de tutulur ve “Ruznamçe” adı verilen defterlere kaydedilirdi¹. Bu defter türü, iki

*Yrd.Doç.Dr.,Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, erdogan@gazi.edu.tr.

¹ Bu defterler hakkında bkz. Douglas Howard, “The BBA Ruznâmçe Tasnifi; A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (Indiana 1986), s.11-19.; Aynı yazar, *The Ottoman ‘Timar’ System and its*

tahrir arasındaki günlük olarak yapılan işlemleri ihtiva ederdi. Tevcih, nakil, terfi, becayiş gibi sebeplerle hazırlanan timar beratları günü gününe bu defterlere kaydedilmekteydi².

Ruznamçe defterlerinin yanı sıra timar tevcihleri hakkında³ veri elde etmemizi sağlayan bir diğer defter türü ise Mühimme defterleridir. Divân-ı Hümayûn toplantılarında görüşülen iç ve dış meselelere ait siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan önemli kararların kaydedildiği bu defterlerde yer alan hükümler, herhangi bir mesele ile ilgili olarak yazılan fermân, berât, nâme vs.'nin suretleri olup, bu suretler daha sonra temize çekilmişlerdir⁴.

Bilindiği üzere Divân-ı Hümayûn, devlet işlerinin görüşüldüğü yani hükümet fonksiyonunun icra edildiği bir makam olduğu gibi yüksek mahkeme olarak da vazife görmekteydi. Bu sebeple ilk devir mühimme kayıtlarında her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanmaktadır. Yani bu kayıtlarda Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idari yapısı, devlet-tebaa ilişkileri, imar, iskân ve iktisat siyaseti, iç siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, askeri tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgili bilgileri bulmak mümkündür. Mühimme defterlerinde yer alan kayıtlar zamanla ayrı defter serilerinde toplanmış, şikayetler sonucu alınan kararlara dair hükümler için 1059'dan (1649) itibaren "şikayet defterleri" tutulmaya başlanmış, devlet işleriyle ilgili olanlar ise mühimmelerde kalmıştır⁵.

Bilinen en eski tarihli Mühimme defteri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan H.951/M.1544 tarihli defterdir⁶. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur⁷. Ancak burada bir hususa açıklık getirmek gerekir. Esas itibarıyla 1 ve 2 nolu Mühimme defterleri Ru'ûs defterleri olduğundan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ilk mühimme defterinin 3 nolu ve H.966-968/1558-60 tarihli defter olduğu anlaşılmıştır⁸. Araştırmamıza esas

Transformation (1563-1650), Indiana University, 1987, s.41-76.; Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s.127-138.; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", *Belgeler*, Cilt XXVI, Sayı 30(2005), s. 86-88.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2000, s. 134.

³ Timar tevcihleri hakkında önemli bir çalışma, Nejat Göyünç tarafından yapılmıştır. Göyünç, bu çalışmasında timar arzlarının dağılımı ve incelediği hüküm suretlerinde timarla ilgili olarak elde ettiği kayıtların arz eden makama göre tevcihini ve sayısını vermiştir. Bkz. Nejat Göyünç, "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 67-74.

⁴ Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s. V.

⁵ Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA*, Cilt 31, s.520-521.

⁶ M. Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, s. V.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.7.

⁸ *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, (Özet-Transkripsiyon), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, Sunuş, s.XXI.; M. Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*,

kaynak olarak aldığımız defter ise ru'ûs defteri olduğu halde Mühimme defterleri kataloğu içerisinde kayıtlı olan 1 numaralı defterdir⁹. Bu defter, 989 numaralı “Divân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu”nda kayıtlı olup, H.961-962 (M.1554-1555) tarihlerini kapsamakta ve 317 sayfadan oluşmaktadır¹⁰.

Söz konusu defter, timar tevcih sistemi ile ilgili önemli verileri ihtiva etmektedir. Şöyle ki, bu defterden timar türleri, timar sahiplerinin isimleri, timara talip olanların makamları, askeri faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olunabildiği gibi timar tevcih sebepleri hakkında da dikkate değer veriler elde edilebilmektedir. Bu çerçevede defterde yer alan kayıtlar sistemli bir şekilde analize tabi tutularak timar sahiplerinin nitelikleri tespit edilmeye çalışıldığı gibi tevcih sebepleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak metin analizinin metodolojik açıdan daha kapsamlı yapılabilmesi için sadece H.961/M.1554 tarihli kayıtlar bu araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Nitekim bu tarihe ait kayıtlar, defterin büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Bu kayıtların değerlendirilmesine geçmeden önce timar tevcihinde uygulanan işlem hakkında genel olarak bilgi vermek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere timar tevcihleri, komutan olan subayın “arıza”sı yani dilekçesi üzerine verilirdi. Sultan, dilekçe uyarınca sipahiye bir fermanla belli değerde bir timara atar, sancakta bu değerde bir timar boşalınca da beylerbeyi başvuran kişiye bir tezkere verirdi. Tezkereyle merkeze gelen aday, sultanın beratıyla o timarın sahibi olurdu. İlk kez timar alınırken uygulanan prosedür buydu¹¹. Burada bir hususa açıklık getirmek gerekir; Kanuni devrine gelinceye kadar, ölmüş olan timar sahiplerinin oğluna beylerbeyi tarafından timar verilmekteydi. Bu usûl, 1530 tarihinde değiştirilmiştir. Beylerbeyinin ancak düşük kıymetli timarları verebileceği ve diğerlerinin ise, beylerbeyinin tezkiresi üzerine, İstanbul’dan fermanla verilebileceği esası kabul edildi. Beylerbeyi, timar alacak kimsenin sipahizâde olup olmadığını araştırır; topladığı bilgi, timar talep eden kimsenin beyanlarını doğruladığı takdirde de söz konusu şahsa tezkire verirdi. Bu tezkire ile İstanbul’dan o şahsa timar tevcih edilirdi¹².

Beylerbeyleri doğrudan doğruya kendi beratıyla Rumeli’nde 5.999, Anadolu’da 2.999 akçeyi aşmayan timarları atama yetkisine sahipti¹³. Beylerbeyinin kendi verdiği kılıç timara “tezkiresiz” ve beratı divandan alınmak üzere tezkire verdiği hisse timara da “tezkireli timar” denilmiştir. Münhal olan

s.VI.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, No: I (Bu defter bundan sonra MD, I olarak kısaltılacaktır).

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.10.

¹¹ Halil İncılık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.Ruşen Sezer), YKY Yay., İstanbul 2003, s. 118.

¹² Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 105.

¹³ H. İncılık, *Klasik Çağ*, s. 118.

timarların bir an önce kapatılması ve berat almak için İstanbul'a gelip gitmenin zaman kaybına sebep olacağı göz önünde bulundurularak beylerbeylere timar verme yetkisi verilmişti¹⁴.

Timar ve zeamet tevcihatı, Nevruz'dan Nevruz'a yapılır, bu tayin ve aziller beylerbeyiler tarafından mühürlenene bir defterle hükümet merkezine bildirilirdi¹⁵.

Timar Sahiplerinin Nitelikleri

Kayıtlardan elde edilen veriler çerçevesinde tespit edilen hususlardan biri, timar sahiplerinin niteliği ile ilgili olmuştur. Tabloda da (Tablo-1) görüldüğü üzere bu kişilerin önemli bir kısmı (90 kişi) nüfuz veya makam sahibi olan herhangi bir kişinin yakını veya adamı olan kişilerdir¹⁶. Bu rakamın oldukça fazla olması, timar sisteminin XVI. yüzyılda bozulmaya başladığı yönünde ileri sürülen görüşleri de destekler niteliktedir. Zira Osmanlı timar sisteminin bozulduğu hakkında gerek yabancı gerekse yerli yazarların ileri sürdükleri fikirler arasında "düşen dirliklerin" sipahiliğe yarar kimselere verilmeyerek hassı hümayuna katılması veya saray halkı, ümera, rical gibi yüksek zümreye has olarak verilmesi şeklinde başladığı, hattâ ileri gelen herkesin hizmetkârlarına dahi dirlikler aldığı ve bu durumun da seferlere katılacak olan timarlı sipahilerin miktarını düşürdüğü yönündedir¹⁷.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, TTK Yay., Ankara 1988, s.568.; Bu husustaki kanun için bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz.Sevim İlgürel), TTK Yay., Ankara 1998, s.139.; Aynî Ali Efendi, *(Kanunname-i Âl-i Osman) Osmanlı Devleti Arazi Kanunları*, (Bugünkü dile çeviren:Hadiye Tuncer), Tarım Bakanlığı Yay., Ankara 1963, s.25.

¹⁵ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, s.567.

¹⁶ Bu hususta şu örnekler verilebilir: "Diyar-ı bekir timar mutasarrıflarından Hüsrev Paşa Kapıcıbaşı Cafer", MD, I, 121(sayfa)/662(hüküm no).; "Hama Sancağı Beyi Kılınc'ın oğlu Mehmet", MD, I, 192/1103.; "Harput sancağı Bey'i Han Ahmet'in oğluna", MD, I, 113/622.; "Şehzâde Selim'in Kapı kethüdâsı ve müteferrikası Ali", MD, I, 16/55.; "Loristan Beylerbeyi müteveffâ Osman Paşa'nın adamlarından Hüseyin", MD, I, 158/882.; "Merhûm Şehzâde Mustafa'nın çavuşlarından İskender", MD, I, 72/383.; "Vezir-i azâm Ahmed Paşa'nın mir-i ahûru Süleyman Bey", MD, I, 16/53.; "Şehzâde İkinci Selim'in Mir-i alemlî Cafer", MD, I, 7/25.; "Emir Piri Bey'in adamlarından İbrahim", MD, I, 67/355.

¹⁷ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozulduğu", *AÜDTCF Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, Ankara 1945, s.420.

Tablo 1-Timar sahiplerinin nitelikleri ve sayıları

Timar sahibi	Adedi
Alaybeyi	14
Beylerbeyi	1
Cebecibaşı	1
Çavuş	7
Çavuşbaşı	3
Çeribaşı	5
Defter kethüdâsı	1
Defterdâr	1
Dergâh-ı Âli sağ bölük ulufecileri	1
Dergâh-ı mu'allâ çavuşu	25
Divân-ı hümâyûn kâtibi	1
Garip yiğit	1
Hazine-i Âmire Defterdârı	1
Kadı	1
Kafîle-i hacc-ı şerîf kethüdâsı	1
Kale dizdârı	3
Kale eri	1
Kale kethüdâhğından mazûl	2
Kale kethüdâsı	1
Kale odabaşısı	2
Kapı kethüdâsı	2
Kapıcıbaşı	5
Kâtib	2
Kethüdâ	8
Kılavuz	1
Mazûl sipahi	48
Mekkâri mültezimi	1
Mir-i ahûr	2
Mir-i âlem	4
Mukata'acı	1
Müslüman olan bir zimmîye	1
Sâbık alaybeyi	1
Sâbık ulûfeli silahtâr	1
Sağ bölük ulûfecisi	7
Sancakbeyi	42
Sancakbeyi kethüdâsı	4
Sancakbeyinin ulûfecibaşısı	1

Serasker	1
Silahtâr	1
Sipahizâde oğlu	5
Sol bölük ulufecisi	1
Subaşı	1
Şehzâde müteferrikaşı	1
Tercüman	1
Ulûfe mutasarrıfı	1
Veznedarlıktan mazûl	1
Voyvoda	1
Yayabaşı	3
Zımmî	1
Zu'âmâdan	2
Nüfûz sahibi olan birinin adamı veya yakını olanlar	90

Hükümlerden tespit ettiğimiz bir diğer husus ise timarların yalnız sipahilere değil, merkezde yer alan görevlilere de verildiđidir¹⁸. Nitekim timar yalnız askerlere değil, bir tür maaş ya da emeklilik maaşı olarak saray ve hükümet görevlilerine de verilmekteydi. Çavuş, müteferrika, kâtip ve şakirdlerin yanısıra defter emini, reisülküttap gibi üst düzey devlet adamları da timar tasarruf edebilmekteydiler¹⁹. Ancak bu durum makamlarında kaldıkları süre boyunca geçerliydi²⁰. Doğrudan doğruya asker olmayanlara bu şekilde timar verilmesi ve bu yönde artışın olması timar sisteminin bozulmasının sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir²¹.

Timar tevcih edilen kişiler içerisinde “Tercüman”²² ve “Kılavuz”²³ olduğu belirtilen kişiler de bulunmaktadır. Kayıtların tetkiki, söz konusu kişilerin bu dönemde gerçekleştirilen Nahçıvan seferinde tercüman ve kılavuzluk yaptıkları ihtimalini bize düşündürmektedir. Burada dikkate değer olan husus, timarların yalnız seferlerde yararlılık gösteren “garip yiğitlere” değil, kılavuzluk ve tercümanlık gibi bir takım hizmetlerde bulunanlara dahi verildiğidir.

Tabloda dikkati çeken bir diğer husus ise herhangi bir sebeple timarları ellerinden alınmış olan mazul sipahilerin tekrar timar talebinde bulunmalarındır. Zira timar taleplerinin sürekli olması, klasik dönemde Osmanlı Devleti’nin iç işlerinde önemli bir husustu. Bu dönemin siyasi ve sosyal gelişmelerinin de

¹⁸ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 170/974.; 14/44.; 37/160.; 7/25.; 141/797.

¹⁹ E. Afyoncu, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II”, s. 86.

²⁰ Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-I”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı 4 (1944), s.537.

²¹ H. İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 121.

²² MD, I, 150/840.

²³ MD, I, 178/1022.

etkisiyle timarlarını yitirmiş mazûl sipahiler, kapıkulu askerleri ve sınır bölgelerindeki gönüllüler timar edinebilmek için devlete sürekli baskı yapmaktaydılar²⁴. Kayıtlarda 48 adet mazûl sipahinin tekrar timar talebinde bulunması²⁵ bu görüşü doğrular niteliktedir.

Timar Tevcih Sebepleri

Kayıtlarda yer alan timar tevcih sebeplerini incelediğimizde²⁶; hükümlerin büyük bir çoğunluğunun terakki verilmesi, bir kısmının ibtidadan timar verilmesi veya ulufesi bedeli timar verilmesi, bir kısmının “atadan” timar intikali ve önemli bir kısmının ise savaşta gösterilen yararlılıklar üzerine verilen tevcihler olduğu tespit edilmiştir²⁷.

Tabloda da (Tablo-2) görüldüğü üzere seferlerde gösterdikleri yararlılıklardan dolayı kendilerine timar tevcih edilenlerin sayısı oldukça yüksek bir orandadır(167 adet). Esasında timar sisteminde reyadan birisinin timar sahibi olması yasaktı. Ancak savaşlarda üstün hizmetlerde bulunanlar için bu kural delinmiştir. Bu kişilerin savaşlarda muhtelif kahramanlıklar yapması, hudut boylarındaki askeri harekâtlarda “kale fethinde bayrak dikmek”, “yarar diller²⁸ (esirler) ele getürmek ve başlar kesüp defeatla yararlılığı ve dilaverliği görülmek” gibi büyük başarılar sağlaması²⁹ veya “ihtida” etmesi³⁰ gerekirdi.

Yine Tablo 2’de görüldüğü üzere hükümlerde sayısal açıdan en fazla çoğunluk sefere katılmak, savaşta yararlılıklarda bulunmak vs. gibi sebeplerden dolayı verilen “terakki”lerde görülmektedir(629 adet). Savaşta yararlık gösteren sipahiler, yavaş yavaş terakki verilmek suretiyle terfî ettirilirdi. Bir timar sahibinin zemet alabilmesi için on beş dil veya kelle getirmesi lazımdı. Koçi Bey’e göre, timar sahiplerinden yararlılığı görülmeyene ve sefer-i hümayunda baş ve dil getirmeyene terakki verilmezdi³¹. Daha az yararlığı görülenlere, gelirleri ve yararlılıkları nispetinde terakki verilirdi³².

²⁴ H. İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 120.

²⁵ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 96/533.; 24/78.; 167/951.; 78/421.; 156/869.; 38/171.

²⁶ Araştırmanın sınırlılığı gözönünde bulundurularak burada sadece sayısal açıdan çoğunluk ifade eden ve dikkate değer olan tevcih sebepleri üzerinde durulacaktır.

²⁷ Başka bir çalışmada tevcih sebepleri için bkz. N. Göyünç, “Timar Tevcihleri Hakkında”, s. 69.

²⁸ Dil, düşmanın durumunu öğrenmek için ele geçirilen esir anlamına gelmektedir. Bkz. Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, (Yay.Haz.Yılmaz Kurt), Ecdad Yay., Ankara 1994, s. 24.; Ayrıca bkz.Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.85.

²⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İA*, Cilt 12, s.316.; Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999, s.62-63.

³⁰ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyula Osmanlı Devleti’nde Timar*, (Terc. M.Ali Kılıçbay), Ankara 1985, s.66.

³¹ Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, s. 24-25.

³² Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-II”, *Ankara Üniversitesi*

Dönemin siyasi hadiseleri göz önünde bulundurulduğunda bu durumu olağan karşılamak gerekir. İncelediğimiz kayıtlar Kanuni'nin İran seferleri sonrasında verilen timar tevcihlerini kapsamakta olup çoğunlukla da Nahçıvan seferi³³ ile ilgilidir. Bilindiği üzere bu seferlerin gerçekleşmesine sebep, batıda gazayı yeniden canlandıran Kanuni'nin, doğuda da İslam dünyasının en önde gelen temsilcisi sıfatıyla Şii dünyaya karşı Sünniliğin koruyuculuğunu yapmasıdır³⁴. Özellikle Doğu Anadolu ve hatta İç Anadolu'nun güvenliği için Safevi tehlikesini önleme düşüncesi, ayrıca bu dönemde yoğun Safevi propagandasından etkilenen bir takım grupların yaptıkları isyan hareketleri, Kanuni Sultan Süleyman'ı daha saltanatının başlangıcında oldukça meşgul etmişti. Bu dönemde gerçekleşen huzursuzluklar üzerine iki Irak'a (Irak-ı Acem ve Arap) girildiği için İrakeyn seferi (1534) olarak adlandırılan harekât ile Bağdat ve Tebriz alınmış ve bölgede Bağdat Beylerbeyliği kurularak ticaret yollarının emniyeti de sağlanmıştı³⁵. Yapılan İran seferleri neticesinde Van kalesi dokuz günde alınmış (1548 Ağustos), Gürcistan fütuhâtı³⁶ gerçekleşmiş, Diyarbakır, Erzurum ve Kars yoluyla İran'a girilerek Nahçıvan, Erivan (Revan) ve Karabağ tarafları zapt ve tahrip edilmişti³⁷. Safevilerle 1555'te Amasya'da antlaşma yapılmasıyla ancak bir sükunet dönemi sağlanmıştı³⁸.

Peçevî'ye göre, doğu seferleri sonunda Padişah, 1554'de genel bir bağışta bulundu ve zeamet sahiplerine binde ikişer yüz ve timar sahiplerine her binde yüzer akçe terakki verdi³⁹. Kayıtlarda terakkilerin sayıca fazla olması da bu görüşü doğrular mahiyettedir.

Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt II, Sayı 1 (1944), s.84.

³³ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 158/884.; 188/1080.; 140/789.; 142/806.; 15/52.

³⁴ Bu sefer ile ilgili olarak bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Haz.Bekir Sıtkı Baykal), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s.290-302.; Kayhan Atık, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âli Osman*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 139-140.

³⁵ Feridun Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s. 37.

³⁶ Fütuhât için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, s.360.; Fethedilen kaleler hakkında ayrıca bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, Cilt I, s. 274.

³⁷ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, s.345-361.; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni*, TTK Yay., Ankara 1991, s.179-181.

³⁸ F. Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s.38.; Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Cilt I, s.99.

³⁹ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, Cilt I, s. 314.

Tablo 2-Timar tevcih sebepleri

Tevcih sebebi	Sayısı
Akrabaya timar tevcihi	18
Arpalık	1
Baba yaşlı ve hasta olduğundan veya sefere gidemediğinden timarın oğluna tevcihi	61
Babanın timarının bir kısmının oğluna tevcihi	1
Başkasına verilen timarına bedel timar tevcihi	1
Başkasına verilen timarın eski sahibine iadesi	13
Bir timar sahibinin fevt olmasından dolayı timarın başkasına tevcihi	4
Çavuşluk gediği	3
Çavuşluk ve zeamet tevcihi	2
Dil almak ve yoldaşlıktan dolayı ibtida timarı verilmesi	60
Eşkinici timarı	1
Feragat etti diye veya savaşa gitmedi diye alınan timarın yeniden tevcihi	3
Fevt olan babadan oğluna	121
Fevt olan dededen torununa	1
Fevt olan zeâmet sahibinin zeâmetinin ziyâdesiyle tevcihi	1
Gedik tevcihi	1
Görevini yerine getirmediğinden dolayı timarın başka birisine verilmesi	4
Havâss-ı hümâyûn'a ilhak edilen timarına mukabil timar tevcihi	1
İfrâzdan timar verilmesi	1
Kılıca yarar ise timar tevcihi	3
Kılıç timar tevcihi	1
Mahlûl ⁴⁰ olan hassın tevcihi	4
Mahlûl yerin timar olarak tevcihi	40
Mazûl olan sipahiye timar tevcihi	5
Noksan olan hasların ikmali	5
Noksan olan timarın ikmali	30
Savaşta yararlılıktan dolayı zeamet tevcihi	6
Sebepsiz alınan timarın tekrar eski sahibine iadesi	10
Seferlerde yararlılıktan dolayı timar tevcihi	167
Shven deftere kaydedilmeyen timarın tevcihi	1
Tahrirden sonra harap olan kura ve mezari'in mazûl sipahilere timar olarak tevcihi	1
Tahvil sebebiyle timar tevcihi	6
Terakki verilmesi (sefere katılmak, savaşta yararlılık vs.dolayı)	629
Terakkilerin bazı mahallerdeki mahlûllerle mübadele ve tevcihi	1
Terakkisine bedel timar tevcihi	1

⁴⁰ Bir sipahinin erkek evlat bırakmadan ölmesi halinde veya azledilenlerden boş kalan timarlara "mahlûl" denirdi. Bkz. C. Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-II", s.82-83.

Timarına bedel başka bir yerden timar tevcihi	21
Timar değişikliği	2
Timar terakkisinin oğluna timar olarak tevcihi	7
Timar tevcihi	102
Timarın zeâmete çevrilmesi (seferde bulunulmasından dolayı)	16
Ulûfesine bedel timar tevcihi	6
Yeni Müslüman olan birine timar tevcihi	1
Zeâmet noksanın ikmalî	8
Zeâmetin mahlûlden tevcihi	2
Zimmî babanın vefatı üzerine timarın oğluna verilmesi	1

Tablo 2’de dikkat çeken bir diğer husus ise, timarların babadan oğula intikali meselesidir. İncelenen kayıtlarda savaşta yararlılık gösteren ve seferde bulunanların dışında sayısal açıdan çoğunluk “atadan” ve “dededen⁴¹” intikal eden timarlardadır. Esas itibarıyla bir sipahi vefat ettiğinde timarının erkek evlada tevcih edilmesi genelde uygulanan bir sistemdi, ancak bu durum timarın miras olarak devralınması anlamına gelmemekteydi. Bununla birlikte erkek evlada tevcih edilen ise timarın tamamı olmayıp, yalnızca “kılıç” tabir edilen ve hiçbir zaman bölünmeyen timarın başlangıcını teşkil eden çekirdek kısmıydı⁴². Bu tür timarların intikalinde genellikle ileri sürülen gerekçe; babanın ölmesi⁴³, yaşlı, hasta veya sefere gitmeye iktidarı olmamasıdır⁴⁴.

Tevcihlerin bir kısmı ise babaların timar terakkilerinin oğullarına timar olarak verilmesi⁴⁵ veya timar sahiplerinin akrabalarına timar verilmesi yönündeki isteklerle⁴⁶ ilgilidir.

Hükümlerden dirliğinden memnun olmayan timar sahiplerinin mevcut timarlarını başka bir timarla değiştirmek istedikleri de tespit edilmiştir⁴⁷. Bu kişilerin timar değişikliği talep ederek daha iyi timar bulmak ümidiyle timarını

⁴¹ Bir timarlı sipahinin oğlu ölüp torunu kalsa, kendisi öldüğü zaman torunu oğluymuş gibi muamele görürdü. Bkz. C. Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-II”, s.84.

⁴² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, s.568.; Ayrıca bkz. Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, Cilt 9, s.903.

⁴³ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 5/13.; 7/24.; 123/680.; 129/714.; 157/877.; 59/304.

⁴⁴ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 65/339.; 53/272.; 69/368.; 60/311.; 60/313.

⁴⁵ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 39/177.; 119/649.

⁴⁶ Bu hususta en dikkat çekici olan kayıtlar, Vezir Ali Paşa ile ilgili olanıdır. Hükümlerde “Vezir Ali Paşa’nın akrabasından Mehmet kardeşi Hasan’a”, (MD, I, 156/874), “Vezir Ali Paşa’nın akrabalarından Hüsrev ve Mustafa’ya” (MD, I, 156/872), “Vezir Ali Paşa’nın akrabasından Turhan Bey oğlu Mustafa’ya” (MD, I, 156/873) gibi ifadelere rastlamak mümkündür.

⁴⁷ Bu husustaki bazı kayıtlar için bkz. MD, I, 26/87.; 94/515.; 15/52.

başkasına devredip (satıp) mazûller arasında fırsat gözlemesi ve bu ümitle seferlere eşmesi (harbe gitmek) sık sık görülen bir hadiseydi. Terakki sağlamak için hile ve bahane ile timarlardan feragat edip bir diğer timara talip olanların bu haklarını kötüye kullanmalarını önlemek için alınan tedbirler de çok defa tesirli olamıyordu. Bilhassa seferlere iştirak etmedikleri için, kayıtları tamamen silinmiş olması lazım gelen timar sahipleri dahi bir kolayını bulup tekrar timar alabiliyorlardı⁴⁸.

Sonuç

Bu makalede timar sisteminin işleyişinde önemli bir prosedür olan timar tevcih sebepleri üzerinde durularak bu sebeplerin Osmanlı timar sisteminin işleyiş sürecine olan etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere incelemiş olduğumuz kayıtlar, bu sistemin işleyişi hakkında fikir verdiği gibi aynı zamanda bozulma emarelerine de açıklık getirmektedir.

Araştırma kapsamında esas konumuz olan timar tevcih sebeplerinin yanı sıra timar sahiplerinin nitelikleri üzerinde de durulmuştur. Bu çerçevede incelenen kayıtlarda timar sahiplerinin niteliklerine baktığımızda, timar tevcihi talebinde bulunanların önemli bir kısmının nüfuz ve makam sahibi olan herhangi bir kişinin yakını veya adamı olan kişilerden, mazûl sipahilerden veya saray ve hükümet görevlilerinden oluştuğu görülür. Buna mukabil timar tevcihi için öngörülen sebeplerin ise daha çok sefere katılma, savaşta yararlılık gösterme ve yine bu niteliklerinden dolayı terakki isteme ekseninde yoğunlaştığı görülür. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere dönemin siyasi olayları ve özellikle de Nahçıvan seferi göz önünde bulundurulduğunda bu durumun tabii olduğu bir gerçektir.

⁴⁸ Ö. L. Barkan, "Timar", s.317.

Kaynakça

1.Basılmamış Kaynaklar

İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mübimme Defteri, No: I.

2.Basılmış Kaynaklar

3 Numaralı Mübimme Defteri (966-968/1558-1560), (Özet-Transkripsiyon), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993.

Atik, Kayhan: *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

Aynî Ali Efendi: *(Kanunname-i Âl-i Osman) Osmanlı Devleti Arazi Kanunları*, (Bugünkü dile çeviren: Hadiye Tuncer), Tarım Bakanlığı Yay., Ankara 1963.

Göriceli Koçi Bey: *Koçi Bey Risâlesi*, (Yay.Haz.Yılmaz Kurt), Ecdad Yay., Ankara 1994.

Hezarfen Hüseyin Efendi: *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz.Sevim İlgürel), TTK Yay., Ankara 1998.

Peçevî İbrahim Efendi: *Peçevî Tarihi*, (Haz.Bekir Sıtkı Baykal), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

Ünal, Mehmet Ali: *Mübimme Defteri 44*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.

3.Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acun, Fatma: "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, s.899-908.

Afyoncu, Erhan: "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", *Belgeler*, Cilt XXVI, Sayı 30(2005), s. 85-193.

Akdağ, Mustafa: "Timar Rejiminin Bozuluşu", *AÜDTCF Dergisi*, Cilt III, Sayı 4, Ankara 1945, s.419-431.

Barkan, Ömer Lütfi: "Timar", *İA*, Cilt 12, s.286-333.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2000.

Beldiceanu, Nicoara: *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, (Terc. M.Ali Kılıçbay), Ankara 1985.

Cin, Halil: *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978.

Emecen, Feridun: "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt I, İstanbul 1994, s.5-63.

Göyünç, Nejat: "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleken*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s.127-138.

Göyünç, Nejat: "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul 1995, s. 67-74.

Howard, Douglas: "The BBA Ruznâme Tasnifi; A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (Indiana 1986).

Howard, Douglas: *The Ottoman 'Timar' System and its Transformation (1563-1650)*, Indiana University, 1987.

İnalçık, Halil: "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, Cilt I, s.37-116.

- İnalçık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.Ruşen Sezer), YKY Yay., İstanbul 2003.
- Kurt, Yılmaz: “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, Cilt 3, Ankara 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Mühimme Defteri”, *DİA*, Cilt 31, s.520-523.
- Sertoğlu, Midhat: *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, Cilt I-II, TTK Yay., Ankara 1988.
- Üçok, Coşkun: “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-I”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı 4 (1944), s.525-551.
- Üçok, Coşkun: “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Timarlar-II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 1 (1944), s.73-95.
- Yücel, Yaşar-Ali Sevim: *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı, Fatih, Yavuz, Kanuni*, TTK Yay., Ankara 1991.